

*Лелюк С.В.,
викладач кафедри фінансів,
Харківський національний економічний університет
імені Семе́на Кузне́ця*

МОНІТОРИНГ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Анотація. Статтю присвячено висвітленню питань моніторингу фінансової безпеки економічних систем макро-, мезо- та мікроекономічного рівнів. Визначено результати використання методичного підходу до моніторингу фінансової безпеки держави.

Ключові слова: фінансова безпека, економічна система, держава, регіон, суб'єкт підприємництва, моніторинг.

Постановка проблеми. Глобалізація фінансової системи, євроінтеграційні процеси, соціальна напруга та децентралізація економіки в Україні створюють необхідність розвитку досліджень у питаннях моніторингу фінансової безпеки держави, регіонів та суб'єктів господарювання як інформаційного підґрунтя фінансового управління. Дослідження особливостей і закономірностей розвитку фінансової системи України в безпековому контексті набуває надзвичайної актуальності, оскільки дієвість системи управління фінансовою безпекою визначає тенденції розвитку національної економіки, забезпечує її стійкість до фінансових дисбалансів. Своєчасне виявлення негативних тенденцій стану фінансової безпеки, ризиків, ринкових чинників сприяє ранній діагностиці та попередженню кризових явищ. Багатоаспектність фінансової безпеки економічних систем і швидка мінливість ринкового середовища зумовлюють необхідність здійснення їх безперервного, ретельного моніторингу як інформаційного підґрунтя прийняття управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань фінансової безпеки економічних систем різних рівнів присвячено роботи Ареф'євої О.В., Барановського О.І., Бланка І.О., В. Бауера, Боронос В.Г., Геєця В.М., Горячевої К.С., Єрмошенка М.М., Кіма Ю.Г., Клебанової Т.С., Кузенко Т.Б., Мельник К.М., Медвідь М.М., Медведєвої І.Б., Мунтіяна В.І., Орлової В.В., Папехіна Р.С., Петренко Л.М., Пластуна О.Л., Погосової М.Ю., Пойди-Носик Н.Н., Полтініної О.П., Тамбовцева В.Л., Сабліної Н.В., Сухорукова А.І., І. Азіса, Ш. Валле, Ч. Рі, Л. Самулонга, М. Шафіка, С. Шиха та ін. Проблеми моніторингу фінансової безпеки підіймалися на рівні держави, регіону та суб'єктів господарювання Ареф'євим В.О., Горячевою К.С., Дурневою О.М., Журавльовою І.В., Михайличук А.Б., Новаком А.М., Каркавчуком В.В., Коцом Г.П., Лавровою Ю.В., Медведєвою І.Б., Пластуном О.Л., Паначевим В.Ю., Фелюстом А.А., Цікановською Н.А. та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте дослідження фінансової безпеки в Україні ведуться переважно у напрямі виокремлення її видів та обґрунтування ознак безпечної ситуації за цими видами. Однак досі не висвітлено належним чином проблематику організації моніторингу фінансової безпеки як важливої передумови розвитку національної економіки України.

Мета статті полягає у дослідженні методичного забезпечення моніторингу фінансової безпеки економічних систем на макро-, мезо- і мікрорівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до [1, с. 26], системою є множина, яка складається з двох або більше елементів, що задовольняє три умови: поведінка кожного елемента впливає на поведінку цілого; поведінка елементів та їх вплив на ціле взаємозалежні; які б підгрупи елементів не утворювались, кожний елемент впливає на поведінку цілого і жоден із них не впливає на неї самостійно. Аналіз сутності явища «економічна система» дозволив визначити, що будь-яка економічна система є частиною значно більшої системи, а між її елементами можуть бути встановлені різні типи взаємозв'язку (за розподілом повноважень, відповідальності і функцій за вертикаллю влади). За рівнями ієрархії [2] економічну систему (ЕС) можна досліджувати на макrorівні (держава), мезорівні (внутрішні регіони держав) та мікрорівні (суб'єкти господарювання). Як показав аналіз наукових доробків, фінансова безпека – багатоаспектне [3; 4] і багаторівневе [5] явище, є однією зі складових економічної безпеки, має власну структуру і логіку розвитку [5]. Фінансова безпека економічних систем досліджувалась як комплексне явище, яке охоплює фінансову безпеку держави, регіону, галузей економіки і суб'єктів господарювання як економічних систем різних рівнів. На даний час ступінь дослідження фінансової безпеки на зазначених рівнях різний. Кожна з них має свої власні сутнісні та змістовні характеристики, чинники впливу та кінцеві результати.

Фінансова безпека держави як економічна система макrorівня – це такий стан фінансової, грошово-кредитної, бюджетної, валютної, банківської та податкової систем, який може забезпечити ефективне функціонування держави, підтримуючи економічну стійкість її в глобальному середовищі [6]. Фінансова безпека регіону представляє собою стан економіки регіону, при якому забезпечується формування позитивних фінансових потоків регіонів в обсягах, необхідних для виконання державних завдань і функцій [7]. Під фінансовою безпекою економічної системи мікроекономічного рівня розуміється багатомірною характеристика підсистеми економічної безпеки та стан підприємства, який дозволяє забезпечувати найбільш ефективне використання ресурсів підприємства, виконання його зобов'язань та задоволення потреб на підґрунті певної системи оцінювання, своєчасно виявляти загрози та гармонізувати інтереси власників та стейкхолдерів, реалізувати можливості сталого розвитку, досягнення стратегічних цілей функціонування суб'єкта підприємництва на ринку [8].

Забезпечення фінансової безпеки нерозривно пов'язане з формуванням та ефективним функціонуванням системи моніторингу фінансової діяльності, що включає сукупність індикаторів, які дозволяють здійснювати контроль змін внутрішнього та зовнішнього середовищ, і забезпечує своєчасне та ефективне прийняття управлінських рішень у системі фінансового менеджменту [9].

Поняття «моніторинг» використовується в різних сферах діяльності, хоча фінансового змісту набуло з переходом

Перелік показників моніторингу фінансової безпеки економічних систем макrorівня [13]

Показник	Міжнародний ідентифікатор
Банківська безпека	
Відношення банківського капіталу до активів (%)	Bank capital to assets ratio (%)
Ставка за депозитами (%)	Deposit interest rate (%)
Вкладники комерційних банків (на 1000 дорослих)	Depositors with commercial banks (per 1,000 adults)
Внутрішній кредит приватному сектору, наданий банками (% від ВВП)	Domestic credit to private sector by banks (% of GDP)
Процентна ставка кредитування (%)	Lending interest rate (%)
Діапазон відсоткової ставки (%)	Interest rate spread (lending rate minus deposit rate, %)
Безпека небанківського фінансового ринку	
Страхові та фінансові послуги (% від експорту комерційних послуг)	Insurance and financial services (% of commercial service exports)
Страхові та фінансові послуги (% від імпорту комерційних послуг)	Insurance and financial services (% of commercial service imports)
Страхові та фінансові послуги (% від експорту послуг, платіжний баланс)	Insurance and financial services (% of service exports, BoP)
Страхові та фінансові послуги (% від імпорту послуг, платіжний баланс)	Insurance and financial services (% of service imports, BoP)
Вітчизняні компанії, зареєстровані на біржі, загальна кількість	Listed domestic companies, total
Ринкова капіталізація зареєстрованих на біржі компаній, % ВВП	Market capitalization of listed companies (% of GDP)
Ринкова капіталізація зареєстрованих на біржі компаній, дол. США	Market capitalization of listed companies (current US\$)
Боргова безпека	
Борг центрального уряду, всього (% від ВВП)	Central government debt, total (% of GDP)
Комерційні банки та інші кредитні установи	Commercial banks and other lending (PPG + PNG) (NFL, current US\$)
Валютна структура державного і гарантованого державою (PPG) боргу, євро (%)	Currency composition of PPG debt, Euro (%)
Обслуговування боргу (державний і гарантований державою і тільки МВФ, % експорту товарів, послуг і первинних доходів)	Debt service (PPG and IMF only, % of exports of goods, services and primary income)
Позики МБРР і кредити МАР (міжнародної асоціації розвитку) (освоєно заборгованості, дол. США за поточним курсом)	IBRD loans and IDA credits (DOD, current US\$)
Чисті фінансові потоки, МБРР (дол. США за поточним курсом)	Net financial flows, IBRD (NFL, current US\$)
Бюджетна безпека	
Поточний платіжний баланс (% ВВП)	Current account balance (% of GDP)
Зростання ВВП (річний%)	GDP growth (annual%)
Зростання ВВП на душу населення (річний%)	GDP per capita growth (annual%)
Загальнодержавні витрати на кінцеве споживання (у % від ВВП)	General government final consumption expenditure (% of GDP)
Загальнодержавні витрати на кінцеве споживання (щорічний% зростання)	General government final consumption expenditure (annual% growth)
Валове нагромадження (% ВВП)	Gross capital formation (% of GDP)
Валове нагромадження (% річного зростання)	Gross capital formation (annual% growth)
Валові внутрішні заощадження (% ВВП)	Gross domestic savings (% of GDP)
Валове нагромадження основного капіталу (% від ВВП)	Gross fixed capital formation (% of GDP)
Валове нагромадження основного капіталу (% річного зростання)	Gross fixed capital formation (annual% growth)
Валові національні витрати (% від ВВП)	Gross national expenditure (% of GDP)
Валові заощадження (% від ВВП)	Gross savings (% of GDP)
Дохід, за винятком грантів (% від ВВП)	Revenue, excluding grants (% of GDP)
Інші витрати (% від витрат)	Other expense (% of expense)
Претензії до центрального уряду, і т.д. (у % від ВВП)	Claims on central government, etc. (% GDP)
Валютна безпека	
Офіційний обмінний курс (LCU (одиниця місцевої валюти) за US \$, у середньому за період)	Official exchange rate (LCU per US\$, period average)
Сукупна грошова маса (% від ВВП)	Broad money (% of GDP)
Зростання сукупної грошової мас (річний%)	Broad money growth (annual%)
Прямі іноземні інвестиції, чистий приток (% ВВП)	Foreign direct investment, net inflows (% of GDP)
Прямі іноземні інвестиції, чистий відтік (% від ВВП)	Foreign direct investment, net outflows (% of GDP)
Індекс реального ефективного обмінного курсу (2010 = 100)	Real effective exchange rate index (2010 = 100)

Грошово-кредитна безпека	
Надлишок / дефіцит готівки (% ВВП)	Cash surplus/deficit (% of GDP)
Інфляція, дефлятор ВВП (% на рік)	Inflation, GDP deflator (annual%)
Інфляція, споживчі ціни (% на рік)	Inflation, consumer prices (annual%)
Внутрішній кредит наданий фінансовим сектором (% від ВВП)	Domestic credit provided by financial sector (% of GDP)
Внутрішній кредит приватному сектору (% від ВВП)	Domestic credit to private sector (% of GDP)
Ліквідні зобов'язання (грошова маса) (М3) у % від ВВП	Liquid liabilities (M3) as% of GDP
Гроші і квазігрошова маса (високоліквідні грошові засоби) (М2) у % від ВВП	Money and quasi money (M2) as% of GDP
Гроші і квазігрошова маса (високоліквідні грошові засоби) (річний%)	Money and quasi money growth (annual%)
Чистий внутрішній кредит (в поточних одиницях місцевої валюти)	Net domestic credit (current LCU)

Україні до ринкових відносин [10]. Це поняття походить від латинського monitor та має різні підходи та трактування. Моніторинг – це комплексне спостереження за змінами об'єктів дослідження з метою оцінки й аналізу їх поточного стану та розробки прогнозу по досягненню поставленої мети [11]. Проведені дослідження сутності моніторингу засвідчили ємність даного явища, низку протиріч та методологічних неточностей його застосування. В якості ключових функцій моніторингу фінансової безпеки, що найбільш часто згадуються науковцями, було визначено спостереження (Груздева О.В., Клейнер Г.Б., Медвідь М.М., Міхмель Г.О., Погосова М.Ю., Педченко Н.С., Смірнова Л.О., Шевяков О.Ю. та ін.), аналіз (Чала Ю.Ю., Агібалов А.В., Горелкіна М.В. та ін.), прогнозування (Коц Г.А., Кравчук Н.Я., Груздева О.В. та ін.), оцінювання (Ареф'єв В.О., Міхмель Г.М. та ін.) та збирання (Чугунов О.В. та ін.). Тому в подальшому буде досліджено етапи моніторингу, які реалізують зазначені функції.

Моніторинг фінансової безпеки держави як економічної системи макrorівня можна проводити на основі затверджених Міністерством економічного розвитку і торгівлі України Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [12]. Використання зазначеної методики дозволить лише оцінити поточний рівень фінансової безпеки України в перебігу її моніторингу за складовими (банківською, валютною, бюджетною, борговою, грошово-кредитною безпекою та безпекою небанківського фінансового ринку). Отримані таким чином кінцеві результати не надають повного розуміння стану фінансової системи держави в розрізі світових процесів. Також використана методика не передбачає визначення подальших тенденцій рівня фінансової безпеки, що відноситься до функцій моніторингу. Тому, на нашу думку, необхідно є реалізація методичного підходу до моніторингу, який надаватиме уявлення про рівень фінансової безпеки за рахунок розширення існуючого переліку індикаторів і дозволить порівняти його із рівнем інших країн, що мають вищий ступінь економічного розвитку, виявити стримуючі чинники її забезпечення та резерви до збільшення.

Реалізацію методичного підходу до моніторингу фінансової безпеки (ФБ) економічних систем макrorівня передбачається провести в декілька етапів: визначення складових фінансової безпеки ЕС та їх часткових показників; ідентифікація об'єктів моніторингу; формування інформаційної бази дослідження; розрахунок часткових інтегральних показників за складовими фінансової безпеки ЕС; формування панелі моніторингу ФБ ЕС; розрахунок інтегрального показника ФБ ЕС; виявлення факторів, що характеризують перспективні напрямки забезпечення ФБ; прогнозування рівня ФБ ЕС.

У світовій практиці існують різні підходи до визначення кількості індикаторів фінансової безпеки. Вони залежать від стану, структури та особливостей функціонування фінансового сектору й економіки кожної країни. У перебігу першого етапу моніторингу перелік часткових показників, які відображають стан фінансової безпеки, було поділено на шість груп відповідно до існуючого уявлення науковців щодо її складових та принципів класифікації індикаторів Світовим банком (табл. 1) [13].

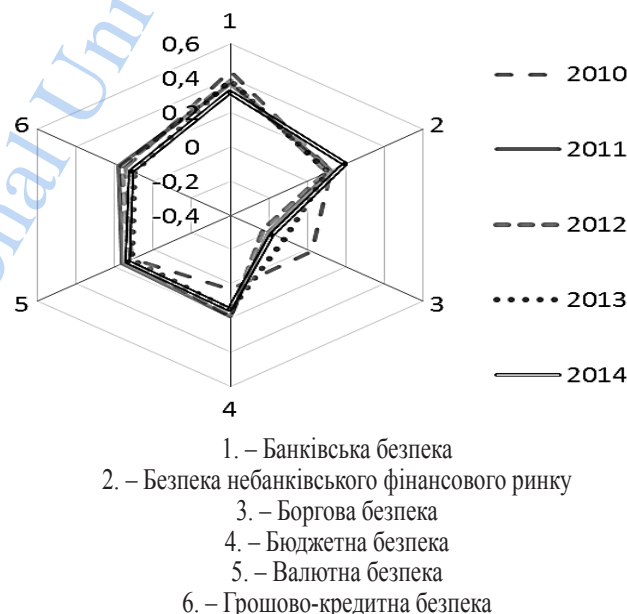

Рис. 1. Шестикутник фінансової безпеки економічних систем за її складовими на макrorівні (Україна)

На другому етапі пропонованого методичного підходу в якості об'єктів моніторингу ФБ економічних систем макrorівня обрано стан фінансової безпеки України та країн із вищим рівнем розвитку. Такий вибір дозволить виявити слабкі сторони у забезпеченні вітчизняної фінансової безпеки та виокремити можливі напрями зростання шляхом зіставлення її зі станом розвинутих світових держав. Згідно з даними, що містять звіти Світового економічного форуму [14], за станом економічного розвитку країни розподіляються на п'ятьох рівнях: перший рівень – держави з ресурсно орієнтованою економікою; третій рівень – держави з економікою, орієнтованою на ефективність; п'ятий рівень – з інноваційно-орієнтованою економікою; другий і четвертий рівні – перехідні між першим і третім, третім і п'ятим рівнями розвитку. Тому в якості об'єктів моніторингу на другому етапі методичного підходу обрано стан фінансової безпеки України (економіка, орієнтована на ефективність) і

тридцяти держав, що характеризуються інноваційно-орієнтованим розвитком економіки, який є найвищим із можливих.

Формування інформаційної бази дослідження, передбачене третім етапом методичного підходу до організації моніторингу, реалізовано за офіційними даними Світового банку [13] та Між-

народного економічного форуму [14]. Четвертий етап моніторингу спрямований на розрахунок інтегральних (таксономічних) показників для кожної виділеної складової фінансової безпеки держави на основі часткових індикаторів. Графічну візуалізацію результатів розрахунку для України представлено на рис. 1.

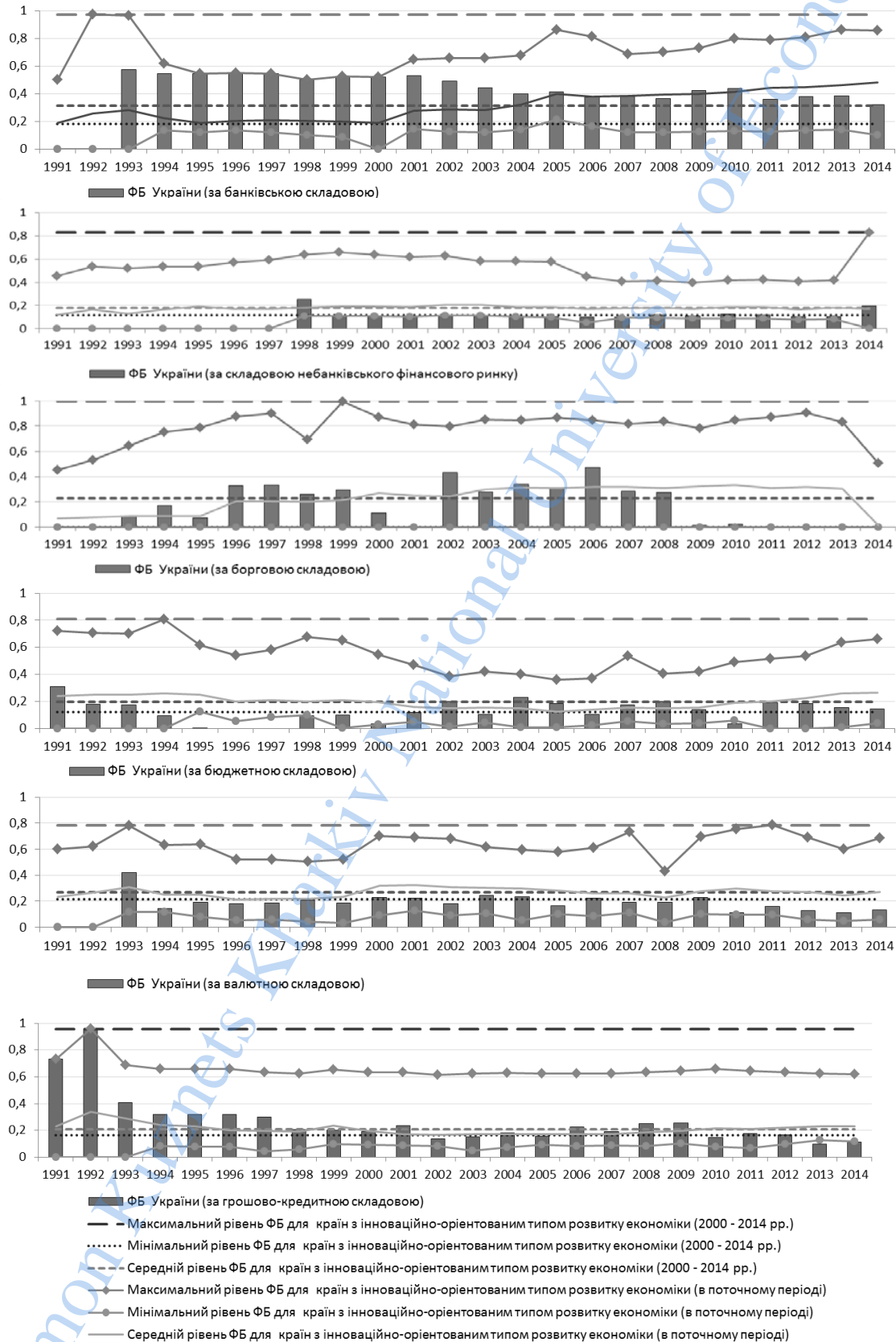

Рис. 2. Панель моніторингу динаміки складових фінансової безпеки України

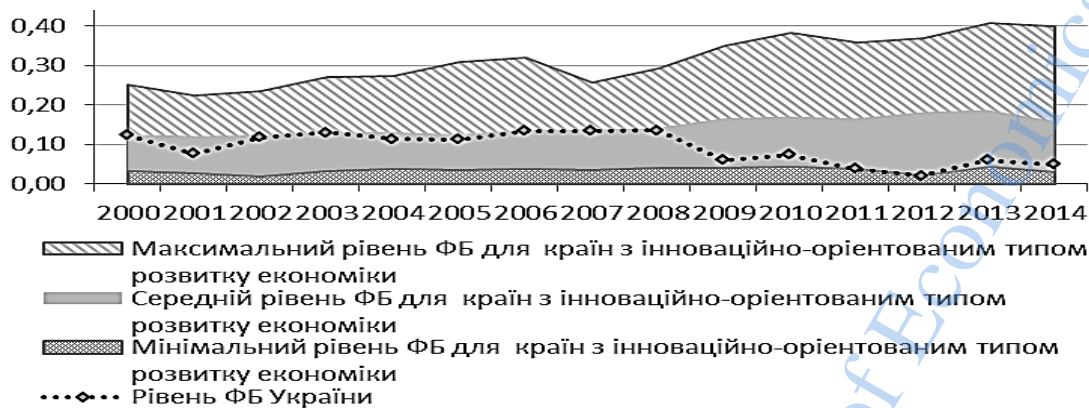

Рис. 3. Динаміка інтегрального рівня фінансової безпеки України та держав з інноваційно-орієнтованою економікою

На підґрунті аналізу результатів розрахунків (рис. 1) було визначено, що найбільший рівень фінансової безпеки України за частковими показниками протягом останніх п'яти років спостерігався для банківської складової в 2010 р. (0,45), боргової (0,02), бюджетної – у 2013 р. (0,15), грошово-кредитної (0,18) і валютної – у 2011 р. (0,24) та для безпеки небанківського фінансового ринку – у 2014 р. (0,19). Найнижчими рівнями в розрізі періоду моніторингу характеризується боргова безпека України.

Для аналізу рівня ФБ за її утворюючими елементами (складовими) на п'ятому етапі реалізації методичного підходу побудовано панель моніторингу, яка дозволяє порівняти стан показників України з максимальними і мінімальними значеннями індикаторів розвинутих країн у поточному періоді та протягом 2000–2014 рр. (рис. 2).

Побудова інтегрального показника ФБ (рис. 3) на дев'ятому етапі проведена на основі графічного методу розрахунку площі неправильного багатокутника, утвореного векторами – інтегральними показниками складових фінансової безпеки, на яких відкладаються значення їх рівнів, за формулою:

$$S_w = \frac{1}{2} \times \sin \frac{360}{n} \times (a_1 \times a_2 + a_2 \times a_3 + \dots + a_n \times a_1)$$

де, S_w – площа шестикутника фінансової безпеки держави, n – кількість складових ФБ (для шестикутника $n = 6$), a_1, a_2, \dots, a_n – значення рівня, досягнутого для кожної складової фінансової безпеки економічних систем.

Результати розрахунків свідчать, що максимально можливий стан фінансової безпеки країн світу поступово зростає. Натомість рівень фінансової безпеки України за п'ять останніх років значно знизився порівняно з 2008 р., але знаходиться в межах середнього значення для країн з інноваційно-орієнтованою економікою протягом усього періоду моніторингу.

Висновки. Реалізація перших етапів методичного підходу до моніторингу фінансової безпеки дозволила сформулювати інформаційне підґрунтя для виявлення факторів, що впливають на динаміку стану фінансової системи держави, та прогнозування її рівня в майбутньому. Саме на емпіричне вирішення окреслених завдань та реалізацію моніторингу для економічних систем мезо- та мікроекономічного рівнів буде спрямоване подальше дослідження.

Література:

1. Акофф Р. Акофф о менеджменте / Р. Акофф; пер. с англ. под ред. И.А. Ушакова. – СПб.: Питер, 2002. – 44 с.
2. Абдрахманова А.О. Теоретичні засади вимірювання ефективності соціально-економічних систем / А.О. Абдрахманова // Бізнес Інформ. – 2012. – № 2. – С. 7–10.
3. Баворовська О.Б. Моделювання системи фінансової безпеки підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 21.04.02 / О.Б. Баворовська; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Л., 2011. – 22 с.
4. Ганущак Т.В. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємств птахівництва: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 21.04.02 / Т.В. Ганущак; ВНЗ «Ун-т економіки та права «КРОК». – Київ, 2012. – 24 с.
5. Кулагина Н.А. Диагностика финансовой компоненты при оценке экономической безопасности хозяйствующих субъектов аграрной сферы / Н.А. Кулагина // Экономические науки. – 2012. – № 3 (88). – С. 132–136.
6. Сухоруков А. Методология оценки уровня экономической безопасности / А. Сухоруков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.niisp.org.ua/defa~153.php>.
7. Фінансова безпека соціально-економічного розвитку держави: сучасні проблеми та стратегічні орієнтири: [монографія] / За заг. ред. О.В. Чернявської. – Полтава: ПУЕТ, 2012. – 459 с.
8. Журавльова І.В. Морфологічний аналіз фінансової безпеки суб'єктів підприємництва / І.В. Журавльова, С.В. Лелюк // Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ»: зб. наук. пр. Темат. вип. «Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства». – 2013. – № 49 (1022). – С. 51–60.
9. Дурнева Е.Н. Формирование механизма обеспечения финансовой безопасности в системе финансового менеджмента предприятия: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.10 / Е.Н. Дурнева. – Орел, 2013. – 24 с.
10. Педченко Н.С. Моніторинг фінансової конкурентоспроможності підприємств: [монографія] / Н.С. Педченко. – Полтава: РВВ ПУ-СКУ, 2007. – 103 с.
11. Михмель Г.Н. Экономическая оценка и управление финансово-хозяйственной деятельностью предприятия: автореф. дис.... канд. екон. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / Г.Н. Михмель. – Хабаровск, 2000. – 22 с.
12. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ від 29.10.2013 р. № 1277 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii&showArchive=true&showAllArchive=True>.
13. Indicators / Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator>.
14. The Global Competitiveness Report 2014–2015: Full Data Edition [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf.

Лелюк С.В. Мониторинг финансовой безопасности экономических систем

Аннотация. Статья посвящена освещению вопросов мониторинга финансовой безопасности экономических систем макро-, мезо- и микроэкономического уровней. Определены результаты применения методического подхода мониторинга к финансовой безопасности государства.

Ключевые слова: финансовая безопасность, экономическая система, государство, регион, субъект предпринимательства, мониторинг.

Leliuk S.V. Economic systems financial security monitoring

Summary. The article is devoted to highlighting issues of financial security monitoring of macro- economic systems, meso- and micro level. Results of the methodical approach for monitoring of the state financial security were determined

Keywords: financial security, the economic system, the state, the region, the subject of entrepreneurship, monitoring.

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics